

УДК 330.1

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ ЯК НОВА ФОРМА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Буняк Н.М., к.е.н., доц.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Определена сущность экономики знаний и ее роль в обеспечении экономического роста. На основе анализа трудов ученых систематизированы основные характеристики экономики знаний как новой формы социально-экономического развития общества.

Ключевые слова: знания, экономика знаний, образование, наука, экономический рост.

The essence of the knowledge economy and its role in sustainable economic growth are defined. The main characteristics of knowledge economy as a new form of social and economic development of society are systematized on the basis of the analysis of scientist's works.

Key words: knowledge, knowledge economy, education, science, economic growth.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується перетворенням знання в безпосередню продуктивну силу. Сьогодні всі розвинуті країни світу визнали пріоритетну роль освіти та науки в забезпеченні економічного зростання. Знання перетворились на важливий фактор виробництва і суспільного прогресу, рівень розвитку країни дедалі більше визначається не наявними природними ресурсами і умовами, а можливістю отримувати нові знання та використовувати їх у практичній діяльності.

Зростання ролі знань у підвищенні рівня конкурентоспроможності соціально-економічних систем усіх рівнів привертає увагу до проблеми формування економіки знань, яка створює підґрунтя для їх економічного зростання.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває визначення сутності «економіка знань», а також основних причин та факторів, які впливають на її становлення як нової форми соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності «економіки знань», інформаційного суспільства розглядаються у численних зарубіжних публікаціях, зокрема Д. Белла, І. Грузкова, П. Друкера, В. Іноземцева, Ф. Махлупа, О. Тоффлера, Ф. Хайєка та ін. Проблема становлення економіки знань присвятили свої праці такі вітчизняні науковці, як С. Візіренко, А. Жарінова, Ю. Іванов, В. Колісниченко, О. Красовська, Л. Лебедева, Л.І. Федулова та інші.

Незважаючи на значну кількість публікацій із зазначеної проблеми, не існує єдиного підходу до визначення сутності «економіки знань», внутрішніх закономірностей та інституційних аспектів її формування, що значно ускладнює розробку науково-обґрунтованих рекомендацій щодо ефективного функціонування її складових елементів. Отже, виникає необхідність у проведенні подальших досліджень у цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне узагальнення підходів до економіки знань як нової форми соціально-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «економіка знань» було введено в науковий обіг австро-американським ученим Ф. Махлупом у 1962 році. У своїй науковій праці «Виробництво і розповсюдження знань у США» він розглядав економіку знань як окремий сектор економіки, що охоплює сферу освіти, досліджень і розробок, інформаційну діяльність та відіграє вирішальну роль у функціонуванні економічної системи. Пізніше П. Друкер запропонував та популяризував інший підхід до трактування сутності цього поняття, зокрема, під економікою знань почали розуміти такий тип економіки, у якому знання відіграють вирішальну роль та є джерелом зростання економіки.

В останні роки зросла кількість досліджень, присвячених визначенню сутності поняття «економіка знань», у яких пропонуються різні підходи до трактування цієї дефініції.

Економіка знань – це:

- закономірна і об'єктивно обумовлена, більш висока в порівнянні з індустріальною фазою (стадією) розвитку суспільства господарююча підсистема, за якої ключовими факторами економічного зростання є посилення впливу наукової та інноваційної діяльності, освіти, наукових та інформаційних технологій, які саме і дозволяють при динамічних змінах потреб суспільства генерувати безперервний потік нововведень у виробництво [1, с. 48];

- сфера виробництва товарів і послуг як сфера практичної реалізації людського інтелекту, де домінуючим і пріоритетним ресурсом є знання, котрі стають новою актуальною основою конкурентоспроможної діяльності економічних суб'єктів у сучасному глобальному господарстві [3];

- новий формат (тип) економіки, результат еволюційного розвитку економічних систем, в якому домінуючим фактором забезпечення зростання конкурентоспроможності економіки стають процеси

створення, накопичення, використання й розповсюдження спеціалізованих (наукових) і повсякденних знань [5];

- новий тип розвитку економічних відносин, у якому знання виступають провідним фактором виробництва та невичерпним ресурсом для створення інновацій, при якому формується глобальний ринок знань, який заснований на розширенні інформаційно-мережної взаємодії суб'єктів господарювання і сприяє довгостроковому соціально-економічному розвитку [6];

- така економічна модель, що створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення зростання і конкурентоспроможності, в якій усі сфери матеріального та нематеріального виробництва, виробничі та соціальні відносини розвиваються на основі динамічного прирощення та оновлення знань [7];

- економіка, що створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності [8, с.53].

Аналіз різноманітних підходів до трактування сутності економіки знань дозволив виокремити такі її основні характеристики:

- знання – основний фактор виробництва та засіб досягнення високих соціально-економічних результатів;

- виробництво знань є основною характеристикою, яка визнає рівень розвитку сучасної економіки;

- знання ґрунтуються на розвитку та удосконаленні інформаційно-комунікаційних технологій.

Таким чином, для економіки знань характерним є розгляд знання в трьох аспектах: як продукту, як ресурсу розвитку економіки, як фактору розвитку інформаційного суспільства.

Характерними ознаками економіки, що ґрунтується на знаннях, є:

- значний вплив теоретичного знання та науки на суспільне виробництво (складова знань наявна в кожному продукті та послугі);

- домінуюча частка в структурі ВВП високотехнологічних галузей та інтелектуальних послуг;

- інформатизація та інтелектуалізації діяльності людини, підвищення ролі інтелектуального капіталу;

- зміна сутності власності, оскільки знання не відчужується ні від творців, ні від тих, хто ним користується, навіть якщо воно є об'єктом купівлі-продажу, тобто фактично відбувається не зміна власника як у випадку обміну традиційними ресурсами, а об'єднання нового та старого власників довкола об'єкта купівлі-продажу;

- розвиток і масштабне використання інформаційно-комунікаційних технологій;

- високий рівень капіталізації компаній, основна вартість яких створюється завдяки нематеріальним активам.

До основних переваг економіки знань порівняно з індустріальною економікою слід віднести [2]:

- необмеженість ресурсної бази – знання на відміну від природних ресурсів;

- локалізованість розвитку неможлива – взаємопроникнення економік відбувається за рахунок високотехнологічної продукції;

- віртуалізація взаємодії покупців і продавців – зниження витрат обігу;

- неефективність протекціонізму як форми підтримки власного виробника, оскільки інновації не можуть бути обмеженими у своєму переміщенні;

- формування та розвиток високотехнологічних ринків (основну роль у цьому відіграє науково-технологічний комплекс, який може сприяти переходу з рентно-сировинного укладу в інноваційне суспільство);

- зростання експорту інтелектуальних послуг і людського капіталу, що характеризується більшою цінністю освіти як ресурсу, що копіюється у людині, а не в природних ресурсах.

Найчастіше економіку знань розглядають як синтез чотирьох складових:

- постіндустріальної економіки, що характеризується збільшенням частки сфери послуг порівняно зі сферою виробництва;

- інформаційної економіки, оскільки знання як вищий рівень інформації відіграють роль фактору виробництва;

- інноваційної економіки для якої характерним є практичне використання знання, перетворення його на інновацію;

- глобальної мережевої економіки основу якої утворюють мережеві підприємства та використання інформаційно-комунікаційних технологій.

До економіки знань відносять три основні сфери: науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи та інновації; освіту і навчання; інформаційно-комунікаційні технології [8], які у взаємодії сприяють формуванню людського капіталу та є фундаментом нового людського суспільства.

Сьогодні можна стверджувати, що саме знання визначають рівень конкурентоспроможності організацій, регіонів, країн, є важливим ресурсом їх розвитку, основним джерелом добробуту суспільства. Так, за оцінками Світового банку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16% загального обсягу багатства кожної країни, природний – 20%, а людський – 70% [8, с. 37].

У той же час економіка знань не оперує лише знаннями і не заміщує ними традиційні засоби виробництва, вона є новою формою соціально-економічного розвитку суспільства, яка передбачає формування нового способу виробництва, де зростання ефективності економіки відбувається за рахунок раціонального використання знань у всіх сферах економічної діяльності на постійній основі.

Найчастіше в економічній літературі виділяють чотири типів знань:

- знання як набір фактів – «знати що» (в цьому разі поняття «знання» найбільш близьке до поняття «інформація», однак слід розрізняти інформацію та знання: інформація стає знанням, коли цілеспрямовано використовується індивідом чи колективом);

- знання як причина чи основа, що утворює предметну зону – «знати чому» (наукові знання, їх створення та відтворення відбувається в організаціях освітньо-наукового комплексу);

- знання як набір спеціальних умінь зробити будь-що – «знання як» (знання, які необхідні для виконання певної роботи в організації, тобто, це перш за все професійні навички);

- знання, що ідентифікують індивідуального носія – «знати хто» (знання, які містять інформацію про те, хто якими знаннями володіє і які навички має).

Слід відмітити, що знання як фактор виробництва характеризується такими особливостями: дискретністю як продукту (знання або створене, або ні); подібністю до інших суспільних благ (тобто, якщо знання створено то воно доступне всім без винятку); належністю за своєю природою до інформаційних ресурсів (однак на відміну від інформації, яка за своєю суттю хаотична, структурована, знання – систематизовані і чітко окреслені).

В.Л. Іноземцев визначив, що знання мають іншу природу, ніж фактори виробництва, що використовувались в індустріальній економіці. «Землю і капітал можна виміряти вартісно або кількісно, а знання можуть генеруватися і накопичуватися безмежно; земля і капітал мають обмежену кількість користувачів, а знання доступні одночасно будь-якій їхній кількості. І нарешті, якщо земля та капітал належать лише сильним і багатим, то революційною характеристикою знання є його доступність слабким і бідним» [4, с. 118].

У той же час невичерпність, доступність знань не означає, що всі члени суспільства можуть володіти ними в однаковій мірі та використовувати їх з однаковою ефективністю. Основним обмежувачим фактором ефективного використання знань є властивості самої людини, тобто наявність або відсутність можливостей та бажання генерувати нові знання, їх усвідомлювати, перетворювати та використовувати у практичній діяльності.

Таким чином можна стверджувати, що ресурсами є не самі знання, а специфічні можливості людини у сфері генерації нових знань та ідей, їх накопичення, створення, перетворення, передачі, поширення і використання.

Основою економіки знань є продуктивні знання та якісна освіта, які визначають здатність до втілення інтелектуального капіталу в результати виробничої діяльності. Важливим є не тільки процес створення нових знань, але і їх передача, поширення і використання. Всі ці процеси безпосередньо залежать від рівня розвитку освіти, науки, бізнесу, спільним інструментом для яких є інформаційно-комунікаційні технології, які у взаємодії сприяють формуванню інтелектуального капіталу та є фундаментом розвитку нового суспільства. В умовах економіки знань змінюється діяльність комерційних підприємств, державних установ, закладів освіти та науки, тобто всіх учасників процесу створення і використання знання.

Структурна трансформація економіки призводить до того, що основним елементом суспільства знань стає «сектор виробництва знання», а також провайдери цього знання.

Місце і роль будь-якої держави в глобальній економіці пов'язані з її можливістю виробляти, перетворювати, поширювати і використовувати нові знання й технології.

Для оцінки рівня розвитку економіки знань Інститутом Світового Банку в 2004 році в рамках спеціальної програми «Знання для розвитку» було розроблено індекс економіки знань, для оцінки здатності країни створювати, приймати і розповсюджувати знання для забезпечення її соціально-економічного розвитку. Він охоплює 4 підіндекси: економічний та інституційний режим для інновацій; інноваційна система; освіта та професійні навички населення; інформаційно-комунікаційна інфраструктура.

Цей індекс щорічно розраховується шляхом узагальнення результатів різних міжнародних експертних обстежень та офіційної статистики. До уваги приймається 109 структурних та якісних показників.

Слід відмітити, що лідирують в міжнародних рейтингах оцінки рівня розвитку економіки знань країни, в яких діють високі соціальні стандарти, зокрема, Данія, Швеція, Фінляндія.

Висновки. Отже, знання є важливим фактором підвищення конкурентоспроможності країни та стратегічним ресурсом суспільного розвитку. Економіка знань може успішно функціонувати лише за наявності фахівців, що здатні генерувати, розвивати та поширювати знання, а також використовувати їх у практичній діяльності. Найвищою цінністю в суспільстві є людина як носій знань, а тому розвиток економіки знань передбачає безперервне інвестування в людський капітал, в розвиток людської особистості.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є обґрунтування особливостей та ролі сфери виробництва знань в економіці України.

Література

15. Візіренко С.В. Генезис понятия «экономика знаний»/ С.В.Візіренко//Сталий розвиток економіки. – №2. – 2012. – С. 44-49.
16. Грузков И.В. От индустриальной экономики к экономике знаний: теоретические аспекты, условия и возможности перехода/ И.В. Грузков/ Вестник Северо-Кавказского государственного технического университета. 2008. – №3 (16).
17. Жарінова А.Г. Економіка знань: зміст та роль інтелекту людини в її формуванні /А.Г. Жарінова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: [зб. наук. праць]. – К.: НАУ, 2010. – Вип. 28. – 247 с.
18. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества / В.Л.Иноземцев. – М.: «Academia» Наука, 1998. – 640 с.
19. Іванов Ю.Б. Місце і роль економіки знань у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки / Ю.Б. Іванов, В.Ф. Колісниченко //Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2011. Випуск 24. – С. 31–41
20. Красовська О. Ю. Знання як сучасна тенденція світогосподарського розвитку / О.Ю. Красовська// Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво. – 2010. – № 2. – С. 108–114.
21. Лебедева Л.В. До проблеми трактування поняття «економіка знань» / Л.В. Лебедева // Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень у постсоціалістичних країнах: IV міжнародна наукова конференція: тези доп. – Вісник Черкаського університету. Серія економічні науки. Випуск 152. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2009. – С. 163–168.
22. Федулова Л.І. Концептуальні засади економіки знань/ Л.І. Федулова // Економічна теорія. – 2008. - № 2. – С. 37-59.